

AAPPO KÄHÖNEN

”Veteen piirretty viiva”

Neuvostoliiton ja Suomen suhteet esimerkkinä kylmästä sodasta

Valtiotieteen maisteri Aappo Kähönen tarkastelee yöpakkaskriisin valossa sitä, miten rauhanomaisen rinnakkaiselon esimerkkiä Suomi saattoi muuttua Neuvostoliiton näkökulmasta epäluotettavaksi. Hän tarkastelee ulkopolitiikkaa ja kansainvälisiä suhteita ilmiönä, jotka muotoutuivat vuorovaikutuksessa sisäpolitiikan ja poliittisen järjestelmän kanssa.

■ Hallitsevan ja alisteisen valtion käsitteiden avulla Neuvostoliiton ja Suomen suhteita voidaan selvittää esimerkkinä pienen maan ja supervallan välisistä suhteista. Tällöin hallitsevan valtion olemassaolo asettaa rajoituksia sekä pienemmän valtion ulkopolitiikalle että sen poliittiselle järjestelmälle¹ ja luo näin ”mahdollisen rajat.”

Neuvostoliiton ulkopolitiikan tutkimuksen ongelmana on perinteisesti ollut, nähdäänkö sen pohjaavan realistisen koulukunnan voimapolitiikkaan vaiko ideologiaan. Nyt valitusta näkökulmasta nämä tulkinnat eivät sulje toisiaan pois. Jännite ideologian ja pragmatismien, vallankumouksen ja rinnakkaiselon välillä nähdään Neuvostoliiton ulkopolitiikan perusulottuvuutena juuri sen poliittisen järjestelmän takia.²

Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen (YYA) jälkeen Neuvostoliiton Suomen politiikassa voi nähdä kolme vaihetta: syvän epäluottamuksen jakso 1950–53, rauhanomainen rinnakkainelo ja puolueettomuus 1953–58 sekä läheiset ja luottamukselliset suhteet vuodesta 1958 eteenpäin. Perinteisesti tutkimuksessa on katsottu Neuvostoliiton ja Suomen suhteet suhteellisen hyväksi YYA-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen; vuoden 1953 jälkei-

nen ”suojasää” Neuvostoliitossa teki niistä vain vieläkin toimivampia.³ Kuitenkin nyt saataville tullessa neuvostomateriaalissa Suomi esiintyy mahdollisena vihollisena Korean sodan aikana. Neuvostoliittolaiset siis selvästikin havaitsivat YYA-sopimuksen riittämättömäksi takaamaan turvallisuusetujaan.⁴

Käsite ’kylmän sodan imperiumit’ tarjoaa hyödyllisen välineen sen kaksinapaisuuteen pohjanneen konfliktin tarkasteluun, joka syntyi toisen maailmansodan jälkeen. Konfliktin kahta pääosapuolta liittolaisineen ei enää tarkastella monoliittisina blokkeina, vaan heterogeenisinä ylikansallisina ”imperiumeina”. Vuosina 1947–49 nämä ”imperiumit” muodostivat etupiirejä, turvallisuuspoliittisten etujensa kannalta ensisijaisia vaikutusalueita. Ei ainoastaan etupiirien laajentamisesta, vaan myös niiden yhtenäisyyden ylläpitämisestä muodostui keskeinen osa kummankin uuden ”imperiumin” politiikkaa.⁵ Kylmää sotaa ei kuitenkaan voi rajata vain eri poliittisten ja taloudellisten ryhmittymien väliseen kamppailuun, vaan se on ymmärrettävä myös erilaisten yhteiskuntajärjestelmien konfliktina. Tämä korostaa ideologisen ulottuvuuden merkitystä sekä Neuvostoliiton että Yhdysvaltojen osalta. Propagandaa ei siis tule nähdä jonain politiikan ulkopuolisena ja sitä täydentävänä tekijänä, vaan olennaisena osana kylmän sodan strategiaa, jonka tarkoituksena oli voittaa ihmisten mielet siinä missä valloittaa uusia alueita tai saavuttaa taloudellinen etulyöntiasema.⁶

1. David B. Abernethy (1986) 'Dominant-Subordinate Relationships', *Dominant Powers and Subordinate States*, toim. Jan F. Triska, Durham, 105–123.

2. Geoffrey Roberts (1999) *The Soviet Union in the World Politics*, London, 4–9, 11–12.

3. Perinteistä näkökulmaa edustavat mm. Juhani Suomi (*Urbo Kekkonen 1956–1962*, Keuruu 1992) sekä huolimatta kansainvälisestä kontekstista pääosin myös Jussi Hanhimäki (*Containing Coexistence*, 1997). Kuvaa ovat uudistaneet ne tutkijat, jotka ovat käyttäneet neuvostoaikaisia, mm. Jukka Nevakivi ja Kimmo Rentola.

4. Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa*, Keuruu, 160–167.

5. John Lewis Gaddis (1997) *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford, 26–27, 51–53.

6. Gary D. Rawnsley, Introduction (1999), *Cold War propaganda in the 1950s*, toim. Gary D. Rawnsley, New York, 1–2.

Suomi kylmän sodan ytimessä

Syksyllä 1958 Suomen aseman muuttumisen kansainvälisenä taustana oli jälleen keran supervaltojen kärjistävä vastakkainasettelu. Neuvostoliitto valitsi yksipuolisen linjan Berliinin aseman muuttamiseksi, ja Yhdysvallat sijoitti taktisia ydinaseita Länsi-Saksaan. Lisäksi Kiinan hyökkäysuhka Taiwanin voimisti jännitystä. Skandinavia ja Suomi eivät olleet tästä irrallaan. NATO-yhteistyötä tiivistettiin Länsi-Saksan, Tanskan, Norjan ja Iso-Britannian välillä. Tilanne Itämerellä oli muuttunut Neuvostoliiton kannalta huolestuttavammaksi sen jälkeen, kun Länsi-Saksasta oli tullut NATO:n jäsen vuonna 1955. Jo syksyllä 1957 Neuvostoliitto oli tunnustellut Suomelta tukea Länsi-Saksan, Tanskan ja Iso-Britannian laivastoyhteistyön vastaiselle politiikalleen. Voimistuvan kansainvälisen jännitteen nähtiin Suomessa johtavan maan Neuvostoliiton-politiikan ja pohjoismaisen politiikan väliseen ristiriitaan. Tässä vaiheessa uskottiin kuitenkin vielä mahdolliseksi välttää ristiriita, kun YYA-sopimuksen johdanto kerran mainitsi Suomen pyrkimyksen pysytellä suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella.⁷

1950-luvun jälkipuolella Suomen sekä sisäpoliittinen että kauppapoliittinen epävakaus oli pahentunut. EEC:n tiivistyminen ilman Iso-Britanniaa johti viimeksi mainitun vetämiin neuvotteluihin väljemmästä vapaakauppa-alueesta, EFTA:sta. Kun sekä suomalaisten tuotteiden pääasiakkaat että tärkeimmät kilpailijat tulisivat kuulumaan muodostuvaan vapaakauppa-alueeseen, siihen oli Suomen kauppapoliittisten etujen kannalta välttämätöntä järjestää suhteet.⁸ Vaalien jälkeen elokuun lopulla 1958 muodostettiin sosiaalidemokraattisen puolueen (SDP) sekä kokoomuksen johdolla enemmistöhallitus, johon myös maalaisliitto osallistui. Tämä aiheutti nk. ”yöpakkaskriisin” neuvostoliittolais-suomalaisissa suhteissa, kun Neuvostoliitto määritteli hallituksen ulkopoliittisesti epäluotettavaksi. Neuvostoliiton riittävän kovan poliittisen ja taloudellisen painostuksen jälkeen hallitus erosi joulukuun alussa 1958.

Neuvostoliiton reaktio tulee suhteuttaa ei vain kylmän sodan kansainväliseen taustaan,

vaan myös Neuvostoliiton sisäpolitiikassa tapahtuneisiin muutoksiin. Neuvostoliiton johdossa pelättiin vastustajan voivan hyötyä itäleirin muutoksista. Havaittiin amerikkalaisten käyttäneen propagandassaan ”kansallisen kommunismin” käsitettä välineenä ”sosialistisen leirin hajottamiseen ja erityisesti kansandemokratioiden eristämiseen Neuvostoliitosta”. Nyt lännen uudeksi argumentiksi nousivat syytökset puoluejohdon stalinismista, millä pyrittiin hajanukseen kommunististen puolueiden sisällä. ”Eräissä tapauksissa amerikkalainen propaganda väittää, ettei se muka ole kommunistista systeemiä vastaan tässä tai jossain muussa maassa, vaan ainoastaan stalinismia vastaan.” Radio Free European mukaan ”sosialismi ei ole uhka nyt, uhkana on stalinismi”.⁹

Se että ”imperiumin” yhtenäisyys huolestutti Neuvostoliittoa näihin aikoihin, käy selville NKP:n delegaation raportista Suomen kommunistisen puolueen (SKP) puoluekokouksesta. Miltei kaikki kansandemokraattisten maiden vierasdelegaatiot alleviivasivat proletaarista internationalismia, revisionismin vastaista taistelua ja NKP:n johtavaa asemaa, kuten teki myös SKP. Sen sijaan Puolan edustajat puhuivat yhteiskunnallisista uudistuksista ja poliittisen elämän demokratisoinnista korostaen Puolan suvereniteettia. Neuvostoliittolaisten mukaan puolalaisten puheenvuorosta puuttui koko proletaarisen internationalismin käsite,¹⁰ jolla Neuvostoliitto oli juuri perustellut interventiota Unkariin. Levottomuudet Neuvostoliiton etupiirissä 1956 Puolassa ja erityisesti Unkarissa olivat olleet NKP:n 20. puoluekokouksen destalinisaatiopäätösten odottamattomia seurauksia. Näiden seurausten nähtiin myös voimistaneen trotskismia, revisionismia ja muita sosialismin ”luopio-suuntauksia”. Kaikki tämä mainittiin, kun suositeltiin uuden puolue-elimien perustamista läntisen ja nimenomaan amerikkalaisen propagandan torjumiseksi.¹¹ Tältä pohjalta muodostui neuvostojohdon sisäpoliittinen ja ideologinen konteksti sen tarkastellessa kehitystä Suomessa vuosina 1957–58.

Ulkopoliittisen kontekstin muodosti Hrushtshevin syrjäyttämistä yrittäneen nk.

puolueenvastaisen ryhmän kesällä 1957 esittämä liennytysspolitiikan kritiikki. Tämä loi vallassa säilyneelle johdolle merkittävän ulkopoliittisen läpimurron tarpeen, esimerkiksi Berliinin aseman osalta. Sputnikin laukaisun loppuvuodesta 1957 osoittama Neuvostoliiton etumatka mannertenvälisessä ohjusteknologiassa tarjosi edellytyksiä tavoitteen saavuttamiselle.¹² Sputnik symboloi samanaikaisesti sekä planeetanlaajuista iskukykyä että sosialismia ”tulevaisuuden aaltona”. Neuvostoliitossa nähtiin kansainvälisen järjestelmän olevan muuttumassa kohti sosialistisen leirin ylivaltaa.¹³ Hrushtshevin esittämä uhkavaatimus Berliinin asemasta sekä hänen kaksi siihen liittynttä puhettaan nostivat jännityksen huippuunsa marraskuussa 1958.

Suhde läntiseen integraatioon

Vaikka usein on väitetty, että Neuvostoliiton perusedut Suomessa olivat turvallisuuspoliittisia, käytännössä niihin sisältyi myös voimakas sisä- ja kauppapoliittinen ulottuvuus. Tämä käy selkeästi ilmi useammista Suomen poliittista tilannetta käsittelevistä neuvostoarvioista. Alkuvuodesta 1957 todettiin toisaalta, että Suomen talousongelmat ”loivat objektiivisia edellytyksiä luokkavastakohtaisuuksien kärjistymiselle, erityisesti lakkoliikkeiden muodossa”. Toisaalta pelättiin, että jos Suomen taloudellisen tilan heikkeneminen jatkuu, se saattaisi johtaa hallituskriisiin, mikä sallisi konservatiivisten puolueiden osallistua hallitukseen ”voimien kokoamisen” nimissä. Samalla korostettiin, että kysymys kauppa- ja talouspolitiikasta, jonka ympärille poliittisen konfliktin nähdään Suomessa paljolti keskittyneen, ”kätkee sisäänsä toisia, vielä paljon tärkeämpiä kysymyksiä – kysymyksiä maan tulevasta ulkopoliitiikasta”.¹⁴ Juuri tässä ideologiselta kannalta positiivinen kehitys, luokkavastakohtaisuuksien kärjistyminen, näyttäisi olevan ristiriidassa omien mahdollisesti negatiivisten ulkopoliittisten seuraustensa kanssa. Vaikuttaa siltä, että vaikka yllämainittujen olosuhteiden uskottiin hyödyttävän kommunisteja, ei heidän silti uskottu voivan vaikuttaa riittävän voimakkaasti Suomen ulkopoliitiikkaan.

Neuvostoliittolais-suomalaisten suhteiden taloudellisella tasolla ongelmat näyttivät keskittyvän Suomen voimistuviin taloudellisiin siteisiin länsimaiden kanssa. Neuvostoliitto oli nähnyt läntiset talousjärjestöt turvallisuuspoliittisena uhkana jo Marshall-suunnitelmasta lähtien. Tämä asenne säilyi käytännöllisesti katsoen muuttumattomana myös liennytyksena. Kaksi vuotta Stalinin kuoleman jälkeen virallinen neuvostokanta yhä määritteli ”Länsi-Saksan sotilaallisen potentiaalin elvyttämisen ja uuden sodan valmistelun Euroopassa” yhdeksi perustavoitteeksi Euroopan taloudellisessa integraatiossa, jota siihen aikaan edusti Euroopan teräs- ja hiiliunioni. Samaa aikaan OEEC nähtiin ainoastaan amerikkalaisten työkaluna, jonka vaikutus ei rajoittunut yksin länsiblokkiin. Yksi sen funktioista oli ”houkutella ’puolueettomia’ maita tukemaan USA:n ja Länsi-Euroopan sotataloudellista perustaa.”¹⁵ Kriisien aikana tällaisten organisaatioiden merkitys nähtiin suoraan poliittisena ja sotilaallisena.

Suomen sisäpolitiikan osalta Neuvostoliiton päätavoitteena oli jatkuvuus. Tähän liittyvä huolestuneisuus näkyi Neuvostoliiton Suomen-politiikan arvioissa keväällä 1958. ”Hyvien naapuruussuhteiden” politiikka oli siihen saakka perustunut laajaan hallituskoalitioon, jossa pääosapuolina olivat

7. Muistio Itämeren kysymyksestä 31.8.1957, ei teki-jää, 12 L, Ulkoasiainministeriön arkisto (UM).

8. Jukka Seppinen (1997) *Suomen EFTA-ratkaisu yöpakkasten ja noottikriisin välissä*, Saarijärvi, 47–52.

9. Neuvostoliiton ulkoministeriön (MID) informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti 30.1.1957 Mihail Susloville, 5/30/193, Rossiiskii gosudarstvennyi arhiv noveishej istorii (RGANI).

10. Frol Kozlov, Ivan Käbin ja V. Tereshkin NKP:n keskuskomitealle, 24.6.1957, 5/30/223, RGANI.

11. Ju. Zhukov ja A. Kuznetsov NKP:n keskuskomitealle 16.7.1957, 5/30/193, RGANI.

12. Vladislav Zubok & Constantine Pleshakov (1996) *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Massachusetts, 187–188.

13. William Zimmerman (1969) *Soviet Perspectives on International Relations 1956–1967*, Princeton, 170–180.

14. MID:n informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti Mihail Susloville 16.1.1957, 5/28/495, RGANI:

15. MID:n informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti Nikita Hrushtsheville 18.1.1955 ja Mihail Susloville 5.2.1955, 5/30/114, RGANI.

olleet maalaisliitto ja SDP ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP) ja Suomen kansan demokraattisen liiton (SKDL) avustamina. Nyt neuvostoliittolaiset syyttivät oikeistososialidemokraattien paluuta SDP:n johtoon keväällä 1957 hallituskoalition hajoamisesta. Neuvostoliittolaisten mukaan tämä oli aktivoitunut Suomen konservatiiviset piirit, jotka nyt yrittivät luoda porvarillisiin puolueisiin ja oikeistososiaalidemokraatteihin perustuvaa hallitusta. ”Nämä piirit pyrkivät viemään Suomen lähemmäksi länsimaita ja valmistautuvat lopulta luopumaan yhteistyöpolitiikasta SNTL:n kanssa.” Parlamenttivaalien lähestyessä kesällä 1958 todettiin, että ”oikeistopiirien” suunnitelmana oli muun muassa ”heikentää maalaisliittoa ja horjuttaa presidentti Kekkonen auktoriteettia”.¹⁶ Huhtikuussa 1958 ”oikeistopiirit” olivat ryhtyneet antamaan epäystävällisiä lausuntoja. Lausuntojen sisältönä oli, että neuvostoliittolais-suomalaisten suhteiden sodan jälkeinen pohja oli vanhentunut. Kevät 1957 nähtiin tässä suhteessa käännekohtana. Vaikka Suomea jo avoimesti syytettiin aikomuksesta rikkoa YYA-sopimusta,¹⁷ vielä ei havaittu minkäänlaista sotilaallista uhkaa.

Neuvostoliiton Helsingin lähetystö määritteli selkeimmin Suomen yöpakkaskriisin jälkeisen liikkumatilan poliittiset ja taloudelliset rajoitukset, kun se Euroopan integraation näkökulmasta kesällä 1959 arvioi Suomen mahdollista jäsenyyttä suunnitellussa Pohjoismaisessa tulliliitossa. Yhtäältä oltiin sitä mieltä, että Länsi-Euroopan kanssa käyty kauppa oli Suomen hyvinvoinnin perusta. Neuvostoliittolaisille oli myös selvää se, että paperimarkkinoilla Suomen pääkilpailijoiden, Ruotsin ja Norjan, jäsenyys jonkinlaisessa vapaakauppavyöhykkeessä ”aiheuttaisi todellisen uhan [Suomen] kauppapoliittisen aseman heikentymisestä, jos se jäisi vyöhykkeen ulkopuolelle”. Toisaalta Neuvostoliiton asenne Suomen mahdolliseen jäsenyyteen Pohjoismaisessa tulliliitossa oli kuitenkin selkeästi kielteinen. Pohjoismainen tulliliitto ymmärrettiin parhaimmillaan vain väliaikaisratkaisuksi ennen laajemman länsieurooppalaisen vapaakauppavyöhykkeen luomista. Tällöin neuvostonäkemysten mukaan ensin yhdistettäisiin Poh-

joismainen tulliliitto EFTA:n kanssa, ja nämä puolestaan EEC:n kanssa, jolloin vyöhyke lopulta käsittäisi kaikki OEEC-maat, joista enemmistö kuului NATO:oon. Tällaisen kehityksen hyväksyminen oli mahdotonta Neuvostoliiton näkökulmasta, sekä kauppa-että turvallisuuspoliittisesti. Neuvostoliitossa epäiltiin, että huolimatta virallisista vakuutuksistaan Suomi ei OEEC:hen pohjautuvassa kauppablokissa kykenisi edes halutessaankaan turvaamaan idänkaupan etuja, erityisesti Neuvostoliiton suosituimmuusekseen.¹⁸

Rajallinen liikkumatila

Vaikka liikkumatilan rajoitukset Suomessa virallisesti kiellettiinkin yöpakkaskriisin jälkeen, ne havaittiin hyvin lännessä. Tämä kuvastui myös ulkoasiainministeriön lehdistöpäällikön Max Jakobsonin raporteissa, kun hän arvioi Ruotsin ja Yhdysvaltojen julkisuuden välitöntä reaktiota yöpakkaskriisiin.

Ruotsin lehdistö ja viranomaiset olivat yleisesti ottaen valmiita ymmärtämään Suomen päätöstä taipua Neuvostoliiton painostukseen. Yöpakkaskriisin seurausten näkökulmasta katsoen ruotsalaisilla oli kuitenkin mielenkiintoisia havaintoja. Ruotsin ulkoministeriön lähteet totesivat, että Nikita Hrushtshevin suunniteltu Skandinavian matka ei ehkä toteutuisikaan, kun epäroiva ja jopa kielteinen asenne voimistui Skandinavian maiden hallitusten piirissä. Ruotsalaisten epärointi johtui siitä, ”että yleisen mielipiteen pelätään reagoivan kielteisesti vierailuun, osaksi siitä, että hallituksen taholla pelätään pääministeri Hrushtshevin käyttävän vierailunsa aikana poliittisia puheenvuoroja, jotka voisivat olla isännille kiusallisia, etenkin jos vierailu sattuu yhteen jonkin kansainvälisen kriisitilanteen kanssa.”¹⁹ Vaikkakin jälkimmäinen huomautus saattaa suoremmin liittyä toiseen Berliinin kriisiin, on todennäköistä, että yöpakkaskriisi oli myös vaikuttanut julkiseen mielipiteeseen sekä Ruotsissa että muissa Pohjoismaissa.

Yhdysvalloissa julkisuus oli vähemmän taipuvainen ymmärtämään Suomen linjaa. Sanomalehdet olivat käsitelleet äskettäisiä

Suomeen liittyneitä tapahtumia ”tavalla, joka ei voi olla heikentämättä siellä luottamusta Suomen riippumattomuuteen”, kun useissa artikkeleissa Suomea luonnehdittiin ”puolisatelliitiksi”. Vaikutuskeinona Yhdysvaltojen julkiseen mielipiteeseen Jakobson tarjosi tasavallan presidentille haastattelun myöntämistä *New York Timesin* Skandinavian kirjeenvaihtajalle Werner Wiskarille. Tämä oli jo ilmoittanut olevansa kiinnostunut seuraavanlaisista kysymyksistä: ”Millä tavoin äskeinen kriisi idänsuhteissamme on vaikuttanut suhteisiimme länteen? Miten suhtaudumme taloudelliseen yhteistoimintaan Länsi-Euroopan tai Pohjoismaiden piirissä? Missä määrin rajoittaa hyvien idänsuhteiden hoitaminen sisäpoliittista toimintavapauttamme (sos. dem. puolueen asema)? Miten ovat kommunismin vastustaminen kotimaassa ja hyvien suhteiden vaaliminen Neuvostoliittoon sovitettavissa yhteen?” Vaikka Jakobson jo viittasikin siihen ”että kaikkiin Mr Wiskarin kysymyksiin ei tietenkään tarvitsisi vastata”,²⁰ haastattelu presidentti Kekkonen kanssa järjestettiin. Yrityksenä luoda positiivisempi läntinen julkisuuskuva Suomen asemasta haastattelu kuitenkin epäonnistui.

Yöpakkaskriisi oli tuonut esiin perustavanlaatuisen konfliktin Suomen taloudellisten tarpeiden ja sen turvallisuuspoliittisen aseman välillä. Neuvostotarkkailijan sanoin: ”Siksi ’yhteismarkkinoiden’ tyyppisten taloudellisten blokkien luominen Länsi Euroopassa asettaa Suomelle vakavan kysymyksen siitä, kuinka sovittaa yhteen Suomen mahdollinen osallistuminen esim. ’vapaa-kauppavyöhykkeeseen’, johon Suomen taloudella on määrätty intressi, Suomen ulkopoliittisen statuksen kanssa Neuvostoliiton kanssa liitossa olevana valtiona.”²¹ Tämä vuoden 1958 yöpakkaskriisin jälkeinen neuvostomääritelmä Suomen asemasta ei jätä suurta epäselvyyttä YAA-sopimuksen tulkinnasta Moskovassa. Neuvostonäkökulmasta sopimuksen tarkoituksena oli kytkeä Suomi sen etupiiriin, ”imperiumiin” käsitteen laajimmassa mielessä, ei taata Suomen puolueettomuutta.

Kun Neuvostoliitto oli jo Korean sodan (1950–53) aikana havainnut YAA-sopimuk-

sen riittämättömäksi takaamaan turvallisuus-etujaan, lisätakeita tarvittiin Suomen sotilaallisen yhteistyön varmistamiseksi kriisitilanteessa. Äärimmäinen kauhuskenaario oli, että Suomi menetettäisiin lännelle, ainakin taloudellisesti ja poliittisesti, jos ei sotilaallisesti. Neuvostoliitto oli jo pitänyt tarpeellisenä sekaantumista Suomen vuoden 1956 presidentinvaaleihin varmistaakseen sopivimman ehdokkaan valinnan. Erityisesti KGB oli ollut taipuvainen tukemaan Kekosta ”luottamuksellisten suhteiden” takuuna.²² Jo Kekkonen valinnan jälkeen Neuvostoliiton Helsingin lähetystössä oli havaittu, että Kekkonen toimintavapaus ja uudelleenvalinta olivat riippuvaisia siitä, miten paljon hän kykenisi laajentamaan kannatustaan oman puolueensa ulkopuolelle. Tässä suhteessa hajaannus SDP:ssä, Kekkos-vastaisen rintaman toisessa pääsiivessä sekä kommunismin keskeisessä ideologisessa vastustajassa, oli Neuvostoliiton kannalta erityisen kiinnostava. Puolueesta irrottautunut siipi oli valmiimpi yhteistyöhön maalaisliiton kanssa, jolloin sen tukeminen tarjosi Neuvostoliitolle mahdollisuuden vakiinnuttaa Kekkonen asemaa.²³

Kun enemmistöhallituksen muodostivatkin Kekkonen kilpailijat kesän 1958 eduskuntavaalien jälkeen, vieläpä SKP:n saavu-

16. MID:n informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti Anastas Mikojanille 19.3.1958, 5/30/271, RGANI.

17. V. Andrejev (Neuvostoliiton Helsingin lähetystön attashea) ulkoministeriön Skandinavian osastolle 24.4.1958, 135/39/12, Arhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (AVP RF).

18. V.K. Fedorinov (Neuvostoliiton Helsingin lähetystön 2. sihteeri) ulkoministeriön Skandinavian osastolle 14.7.1959, muistio ”Finljandija i sozhdanija tamozhennogo sojuza severnyih stran”, 36–67, 135/41/16, AVP RF.

19. Max Jakobsonin muistio ’Tukholman lehtien suhtautuminen Suomen tilanteeseen’, 2.2.1959, 12 L, UM.

20. Max Jakobsonin muistio ’Yhdysvaltain lehdistön suhtautuminen Suomeen’, 25.2.1959, 12 L, UM.

21. Fedorinovin em. muistio 14.7.1959, 135/41/16, s. 37, AVP RF. Vaikka Jukka Seppinen siteeraa useaan otteeseen (s. 96–110) samaa muistiota, jopa kehuen sen asiatietoja, hän ei ole havainnut tätä Suomen aseman keskeistä määrittelyä viitatessaan (s. 109) laatijan näkemyksiin YAA-sopimuksen merkityksestä Neuvostoliiton ja Suomen suhteille.

22. Rentola 1997, 405–409.

23. Jukka Nevakivi (1996) *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui*, Keuruu, 156, 161, 162–166.

Presidentti Urho Kekkonen ja Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puheenjohtaja Kliment Vorosbilov Moskovan lentokentällä toukokuussa 1958. Lehtikuva Oy. Kuva: Kalle Kultala.

tettua huomattavan voiton, se näytti uhkaavan ei yksin Kekkonen asemaa, vaan myös Neuvostoliiton häneen sijoittamaa tukeaa kasvavan kansainvälisen vastakkainasettelun kontekstissa. Mielenkiintoista kyllä, Neuvostoliiton käyttämä jatkuvuus-argumentti sai ulkoasianministeriön poliittisen osaston päällikön Eero A. Wuoren mieteliääksi jo vuoden 1953 lopulla. Silloin Kekkonen neljäs hallitus oli juuri kaatunut ja Sakari Tuomiojan hallitusta oltiin juuri nimittämässä. Kun Wuori pohdiskeli Kekkonen vailla olevan hallituksen muodostumisen todennäköisyyttä, hän oli huolissaan Neuvostoliiton mahdollisista reaktioista. Neuvostoliitto saattaisi pitää Kekkonen puuttumista muutoksena Suomen ulkopoliitikassa, sillä ”tri. Kekkonen Neuvostoliiton taholta nauttima luottamus hyvien suhteiden ’takuumiehenä’ on neuvostoliittolaiselta taholta ilmaistu niin selkeästi, että se on muodostunut erääksi tekijäksi tilannetta arvioitaessa”. Tämän jälkeen hän vielä luonnosteli listan mahdollisista Neuvostoliiton taloudellisista ja poliittisista vastatoimista, jotka muistuttivat hyvin paljon yöpakkaskriisin aikaista kehitystä.²⁴ Kun mitään laajempaa kansainvälistä kriisiä ei ilmaantunut aselevon tultua Koreassa solmituksi kesällä 1953, Neuvostoliitolla ei ollut aihetta reagoida voimakkaasti. Näin Neuvostoliiton toimintalinja vuonna 1958, tai ainakaan sen argumentaatio, ei periaatteessa tullut yllätyksenä Suomen poliittiselle johdolle.

Vuoden 1958 tapahtumien peruseroavuus YYA-sopimuksen solmimiseen vuonna 1948 verrattuna oli Neuvostoliiton kansainvälisen aseman vahvistuminen ja vastaavasti Suomen aseman heikkous, jota alleviivasi sisäpoliittinen epäyhtenäisyys. Niitä syitä, jotka vuonna 1948 olivat rajoittaneet Neuvostoliiton toimintaa, ei enää ollut. Kun kylmän sodan ”imperiumit” oli jo muodostettu, kriisivaiheessa oli tärkeintä säilyttää etupiirin yhtenäisyys. Neuvostoliitolla oli nyt mahdollisuus käyttää YYA-sopimusta poliittisen vaikuttamisen ja kontrollin välineenä nimenomaan silloin kun kansainvälinen jännitys kasvoi.²⁵ Vuoden 1958 kriisistä tuli käännekohta neuvostoliittolais-suomalaisissa suhteissa: se määritteli Suomen liikku-

matilan, ei vain ulkopoliittisesti, vaan myös kauppa- ja sisäpoliittisesti.

Neuvostoliiton ulkopoliitikassa 1958 yhdistyivät sekä Unkarin kriisin jälkeen tiukentunut ideologinen näkökulma että kesän 1957 jälkeinen kasvanut tarve aktiivisuuteen. Jos Suomi olikin vielä poikkeus Neuvostoliiton etupiirissä poliittisen järjestelmänsä takia, siitä oli tullut erinomainen esimerkki kylmästä sodasta yleensä.

Menneestä uuteen maailmanjärjestykseen

Tarkasteltaessa Suomen kylmän sodan aikaisen aseman kehittymistä Wiskarin kysymykset Jakobsonille ovat säilyttäneet ajankohtaisuutensa, vaikka joihinkin niistä nyt osittain saatavilla oleva neuvostoliittolainen tutkimusmateriaali tarjoaa vastauksia. Kaksinapaisen maailman katoamisen jälkeen tulkinnat YYA-sopimuksen sisällöstä ja puolueettomuudesta Suomen ulkopoliittikan sisältönä ovat lakanneet olemasta Suomen ulkopoliittisen liikkumatilan osoittajia. Suomen poliittisen järjestelmän, nimenomaan sisäpolitiikan osalta ulkopoliittikan ääneen lausumaton ensisijaisuus on kadonnut. Tämä on lopulta mahdollistanut suomalaisen keskustelun suomettumisesta, ei ensisijaisesti ulkopoliittisena ilmiönä, vaan sisäpoliittisena kulttuurina. Tässä poliittisessa kulttuurissa ulkosuhteita, erityisesti neuvostosuhteita, käytettiin välineinä sisäpoliittisten päämäärien ajamisessa. Suomettumisesta luopumisen ei siis tarvitse merkitä Venäjän vastaista ulkopoliittikkaa, vaan sisäpoliittisten käytäntöjen kriittistä uudelleen arviointia Suomessa.

Riippumatta ideologisista muutoksista Venäjällä, Suomen asema suhteessa siihen on historiallisesti pohjautunut pienen maan ja imperiumin tai suurvallan väliseen suhteeseen. Kun etupiirit yleisemmällä tasolla on kerran määritelty, miehitys ei ole ollut

24. Eero A. Wuori, ”Tilannearviointia uuteen hallitukseen siirryttäessä”, 6.11.1953, 12 L, UM.Vaikka Wuorella oli ollut yhteyksiä jo 1940-luvun lopulta neuvostotiedusteluun, tämän ei tarvitse merkittävästi heikentää hänen luotettavuuttaan lähteenä nimenomaan Neuvostoliiton Suomen-politiikasta. Rentola 1997, 29.

25. Nevakivi 1996, 148–149.

välttämättömyys, mutta takeet lojaalisuudesta kyllä. Vaikka kylmän sodan aikakausi on jo päättynyt, tämä ei nykyisellään ole johtanut konfliktien pois kuihtumiseen eikä myöskään ole rajoittanut suurvaltojen osallistumista niihin. Itse asiassa Yhdysvaltojen toimet Lähi-idässä ja Afganistanissa, Venäjän Kaukasiassa ja Keski-Aasiassa sekä EU:n Itävallassa ja Balkanilla näyttävät viittaavan täysin päinvastaiseen. Ulkoisten etupiirien, laajimmassa merkityksessä ”imperiumien”, laajentamisen ja ylläpitämisen ensisijaisena ehtona on kuitenkin yhä edelleen sisäisen yhtenäisyyden kontrollointi, yhtenäisyys ”omien” parissa. ■

~ ~